

**TÜRKİYE İLE DİĞER TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDA
DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ: 2000-2017 DÖNEMİ**
DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE BETWEEN TURKEY AND OTHER TURKIC REPUBLICS:
IN THE PERIOD OF 2000-2017

*Nevzat Balıkçioğlu**

Öz

SSCB'nin 1990'lı yılların başında yıkılmasıyla birlikte Türkiye ile etnik, dini, tarihi ve kültürel bağları bulunan Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkistan ve Kazakistan kapalı ve sosyalist bir ekonomik sistemden çıkmış ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Kendilerine ortaklar ve modeller aramaya başlayan bu ülkeler 25 yıldır uluslararası alanda kendilerini ilk tanıyan ve benzer değerlere sahip olan Türkiye ile birçok alanda işbirliği içinde bulunmaktadır. Bu çalışmada 2000-2017 yıllarını kapsayan, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkiler incelenerek bölge ülkelerinin dış ticaretlerinin yönü, ölçeği ve sektörel dağılımı genel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.1990'lı yılların başından itibaren dış ticarete liberalizasyona yönelen Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler sürekli gelişme göstermektedir. Ancak ülkelerin sahip olduğu potansiyel dikkate alınca dış ticaret ilişkilerinin olması gerekenin çok altında yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkistan ve Kazakistan ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret hacmi 1992 yılında 267 milyon dolardır. Bu rakam Türkiye'nin dış ticaret hacminin % 0,7'si düzeyine karşılık gelmektedir.2017 yılında ise bu rakamlar sırasıyla 7.325 milyon dolar ve %1,8 gibi oldukça düşük düzeydedir. Bu nedenle ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bazı yapısal düzenlemelerin ve önlemlerin alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Cumhuriyetleri, Dış Ticaret, Türkiye.*

Abstract

With the collapse of the Soviet Union in 1991, Azerbaijan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan and Turkestan that have ethnic, religious, historical and cultural ties with Turkey left the closed and socialist economic system and achieved their independence. These countries, which started looking for partners and models, have sought to co-operate in many areas within 25 years with Turkey, which is the first to recognise them in international area, and has similar values. In this study, the size of the foreign trade relations between Turkey and the Turkic republics, covering 2000-2017, was examined the direction, scale, and the sectoral distribution of Foreign Trade of the countries of the region were outlined. Trade relations between Turkey and the Turkish republics, which started to head towards liberalized foreign trade from the

* Dr. Öğr. Üyesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

beginning of 1990s, have perpetually continued to develop. However, considering the potential of countries, it is seen that their foreign trade relations seem to be located far below what they should be. Turkey's foreign trade volume with Azerbaijan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkestan and Kazakhstan was 267 million dollars in 1992. This figure accounts for 0.7% of Turkey's foreign trade volume level. In 2017, these figures are 7,325 million and 1.8%, respectively, at a relatively low level. Therefore, in order to take more lasting steps in trade relations, some structural arrangements must be taken and a number of measures are required.

Keywords: *Turkic Republics, Foreign Trade, Turkey*

Giriş

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan) bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Yüzölçümü 3.9 milyon km² ve toplam nüfusları 70.6 milyon olan söz konusu bu devletlerin bağımsızlıklarını elde etmeleri ile birlikte Türkiye'nin önüne tarihi bir fırsat çıkmış örf, adet, soy, din ve dil birliği içerisinde olduğu bu ülkelerle ekonomik, siyasi ve ticari ilişkiler kurma ve geliştirme şansı yakalamıştır.

Merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçen Türk Cumhuriyetleri, stratejik konumlarının yanı sıra büyük bir pazar ve zengin enerji ve hammadde kaynaklarına sahip olmaları nedeniyle gelişmiş ülkelerin dikkatini çekmeye başlamışlardır. 1990'lı yılların başından itibaren Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke konumunda olan Türkiye, bu ülkelerin uluslararası kuruluşlara üye olması, uluslararası alanda tanınması, modern dünya ile bütünleşmeleri ve yeniden yapılanmaları hususunda sürekli destek olmuştur. 2000'li yılların başından günümüze kadar bazı dönemlerde yaşanan olumsuzluklara rağmen, ekonomik performans ile yükselmekte olan ülkeler arasında yer almaya başlayan Türkiye, 2017 yılında 157 milyar dolar düzeyinde ihracat, 233 milyar dolar civarında da ithalat gerçekleştirilerek; 390 milyar dolarlık dış ticaret hacmine ulaşılmıştır.

Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin ticari ilişki içerisinde olduğu ülke grupları arasında yer almaktadır. Sahip oldukları doğal kaynaklar ve stratejik önem nedeniyle birçok ülkenin ticari ilişkileri geliştirme yönünde büyük çabalar gösterdiği bu Cumhuriyetler ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi yeterli düzeyde olmasa da, ülkelerin sahip oldukları potansiyel açısından, dış ticarete birbirlerini tamamlayıcı özelliklere sahip oldukları görülmektedir (Gülse Bal vd, 2009: 9). Ancak ekonomik ve ticari alanda mevcut potansiyelin gerçek anlamda

değerlendirilemediği bir gerçek olmakla beraber zamanla mevcut engellerin aşılabileceği ve ilişkilerin artabileceği beklenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkilerin ölçeği, yapısı ve gelişimi ikincil veriler kullanılarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle Türkiye ile bölge ülkelerinin genel ekonomik durumları ele alınacak, daha sonra dış ticaret ilişkileri 2000-2017 dönemi itibariyle incelenecek, mevcut durum ortaya konulacak ve son olarak genel değerlendirme yapılarak problemlerin tespiti ve geleceğe yönelik öneriler ele alınacaktır. Çalışmada kullanılan veriler IMF'nin dış ticaret istatistikleri, TÜİK ve T.C Ekonomi Bakanlığı veri tabanlarından elde edilmiştir.

Türkiye – Türk Cumhuriyetlerinin Makro Ekonomik Yapıları

1991'de SSCB'nin çökmesi ile birlikte, Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanarak merkezi planlı ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçme hususunda ekonomik dönüşüm programları başlatmışlar ve dış dünya ile ekonomik ilişkiler kurma arayışına girmişlerdir (Alagöz vd, 2004: 60). Ancak 1997'de başlayan Asya Krizi ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi bu süreçte yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin sıkışık kalmalarına neden olmuş, bu ülkelerin borçlanma imkânlarını daraltıp borçlanma maliyetlerini yükselterek ülkeleri ekonomik çöküşle karşı karşıya bırakmıştır. 2000'li yılların başından itibaren dünya konjonktüründeki olumlu gelişmelere paralel olarak Türk Cumhuriyetleri kısa sürede tekellerin kaldırılması, özelleştirilme, borçların yeniden yapılandırılması ve fiyatların serbest bırakılması gibi birçok kapsamlı ekonomik ve ticari reform gerçekleştirmişler (Yücememiş, B.T vd, 2017: 167) ve kalkınma sürecine girmişlerdir.

Tablo-1 Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo - Ekonomik Göstergeleri (2017)

	Türkiye	Kazakistan	Azerbaycan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Devletler Toplam	Dünya Toplam	Devletlerin Dünya Payları (%)
GSYİH (Milyon \$)	863.7	137.7	39.2	67.2	6.5	36.1	1.150	75.845.109	1.5
K.B.M.G (Bin \$)	9.364	7.138	4.098	2.110	1.077	6.389	5.029	12.208	-
Nüfus (Milyon)	80.1	18.1	9.5	31.3	6.1	5.6	150	7515	1.9
Yüz Ölçüm (Bin km ²)	784.6	2.724.9	86.6	448.9	199.9	488.1	4721	149000	3.1
İhracat (Milyon \$)	157.0	48.3	11.1	9.0	3.2	7.4	236	17.702.083	0.001
İthalat (Milyon\$)	233.7	29.3	8.7	12.3	4.4	4.5	292	17.657.326	0.001
Dış Ticaret Hacmi (Milyon\$)	390.7	77.6	19.8	21.3	7.6	11.9	528	35.359.409	0.001
Dış Ticaret Dengesi(Milyon\$)	-76.7	19.0	2.4	-3.3	-1.2	2.9	-56.9	447.579	-

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, IMF

Tablo-1’de Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin bazı temel sosyo-ekonomik göstergeleri dünya göstergeleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. 2017’de dünya nüfusunun %2’sini, dünya yüzölçümünün %3.1’ini oluşturan Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, dünya GSMH’nin %1.3’ünü, ithalatının %1.5’ini, ihracatının %1.3’ünü ve toplam dış ticaret hacminin % 1.1’ini gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca kişi başına düşen milli gelir rakamlarına bakıldığında, Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin dünya ortalamasının gerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu veriler Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin dünya ekonomisinde önemli bir güç olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, bu verilerinin Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki dağılımına baktığımızda ekonomik büyüklükler açısından yüzölçümü dışında Türkiye’nin tüm verilerinin, bölge ülkelerinin toplam verilerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Şöyle ki; Türkiye’nin Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ın toplam 70,6 milyon olan nüfusundan daha fazlasına sahip olduğu ve GSMH’nin %72’sini, ihracatın % 66’sını, ithalatının %78’ini, toplam dış ticaret hacminin %65’ini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Türkiye geliştirmekte olan bir piyasa ekonomisine sahip ve dünyanın GSYH açısından en büyük 17’inci ekonomisidir. 1991 yılından itibaren hızlı bir kalkınma sürecine giren Türk Cumhuriyetleri ise oldukça zengin doğal kaynaklara sahip bulunmaktadır. Azerbaycan ve Kazakistan önemli petrol rezervlerine sahiptir. Özbekistan dünyanın en büyük altın ve pamuk üreticilerinden birisidir ve aynı zamanda Türkmenistan ile birlikte önemli doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ancak bu ülkeler ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirme yolunda bu doğal kaynak zenginliklerinden merkezi planlı ekonomik sistemin olumsuzluklarını henüz giderememiş olmaları ve açık denizlere çıkış imkânlarının olmaması nedeniyle istenilen düzeyde faydalanamamaktadırlar (Seyidoğlu ve Gönültaş, 2014: 209).

Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaret

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile SSCB arasındaki ticari ilişkiler olumlu yönde ilerlerken, bu ilişkiler soğuk savaş yıllarında neredeyse ortadan kalkmış, küçük çaplı ticari ilişkiler Moskova merkezli gerçekleştirilmiş ve Kafkasya ve Orta Asya ile ticari ilişkiler söz konusu olmamıştır. 1990’larda merkezi planlı sistemin yıkılmasıyla kurulan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında sosyal, kültürel ve teknoloji ile ilgili alanları kapsayacak şekilde geniş ve çok yönlü politikalar geliştirilmiştir. Bölge ülkeleri ile ticari ilişkiler, 1997 Asya

Krizi ve Türkiye'nin yaşadığı 2000-2001 Krizleri sürecindeki olumsuzluklara rağmen genel olarak değerlendirildiğinde 1991-2017 döneminde ilerlemeler kaydetmiştir. Nitekim 1992 yılında Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne 182 milyon dolar olan ihracatı, 2000'de 578 milyon dolara ve 2017 yılında 4.189 milyar dolara yükselmiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin bu cumhuriyetlerden yaptığı ithalat 1992 yılında 85 milyon dolar iken, 2000'de 625 milyon dolara ve 2017 yılında 3.136 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo-2'deki istatistiksel verilerine göre, 1992-2017 döneminde Türkiye'nin dış ticaret hacmi dokuz kat artarken, Türk Cumhuriyetleri'yle olan dış ticaret hacmi 25 kat artmıştır. 1992 yılında 267 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 2000 yılında 1.2 milyar dolara 2010'da 8.5 milyar dolara yükselmiştir. 2017 yılında ise 7.3 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak burada dikkati çeken husus, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde Türk Cumhuriyetleri'nin oldukça düşük seviyelerde yer almasıdır. 1992 yılında % 0.7 olan oran, incelediğimiz dönem itibariyle yalnızca 2010 yılında %2.8 düzeyine çıkabilmiş, 2017 yılında ise % 1.8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo-2: Türkiye- Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi (B)	Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan Toplam Dış Ticaret Hacmi (A)	A/B (%)
1992	37.585	267	0.7
2000	82.277	1.203	1.4
2010	299.427	8.543	2.8
2017	390.847	7.325	1.8

Kaynak: TÜİK 2018, IMF 2018

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret dengesi, hammadde fiyatlarına bağlı olarak dalgalanma göstermiştir. Nitekim incelediğimiz dönem itibariyle 2000'li yılların başına kadar dış ticaret dengesi genel olarak Türkiye lehine olurken, sonrası dönemlerde aleyhine gelişmiştir.

Azerbaycan

Azerbaycan, yaklaşık on milyonluk nüfusu, jeopolitik konumu, zengin doğal kaynakları ve ekonomik potansiyeli ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde önemli bir ülkedir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ilk yıllarında % 60 oranında ekonomik daralma yaşayan Azerbaycan, 1995'ten sonra piyasa ekonomisini benimseyerek hızlı bir büyüme trendi

yakalamıştır. Dış ticaret dengesi yapısal olarak sürekli fazla veren Azerbaycan, diğer Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye'ye coğrafi yakınlığı ve ilerlemiş lojistik altyapısı nedeniyle dikkatleri üzerine çekmektedir. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yapmış olduğu ticarete 2017 verilerine göre Azerbaycan 1,7 milyar dolarlık hacimle ikinci sırada yer almaktadır. Tablo-3'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın dış ticareti 2005 yılından itibaren sürekli artmış, 2017 yılı itibariyle 11 milyar dolarlık ihracat, 8,7 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir.

Türkiye'nin son 25 yıla ilişkin Azerbaycan ihracatındaki ve ithalatındaki payı Tablo-3'de gösterilmektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaptığı ihracatta ilk sırayı alan Azerbaycan arasındaki dış ticaret hacmi bu süreçte 11,4 kat artmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat 1992-2017 döneminde yaklaşık on iki kat artarak 102 milyon dolardan 1.3 milyar dolara, ithalat ise on kat artarak 35 milyon dolardan 351 milyon dolara yükselmiştir. İthalattaki bu yükselişin temel sebebi yeni ham petrol boru hatlarının uygulamaya konmasıdır. Türkiye'nin Azerbaycan ihracatındaki payının ithalata göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle 2007 yılından itibaren ihracat miktarında ciddi bir yükselme meydana gelmiş ve 2013 yılında yaklaşık 3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2007 yılında Türkiye'nin ihracatında 23. sırada yer alan Azerbaycan, 2013'de 15. 2017 yılında ise 26 sırada yer almıştır. İthalatta ise, 2007 yılında 56. sırada yer alan Azerbaycan'ın 2013 yılında 60, 2017'de ise 61. sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo-3: Türkiye- Azerbaycan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıl	Türkiye Toplam İhracat	Türkiye Toplam İthalat	Azerbaycan Toplam İhracat	Azerbaycan Toplam İthalat	Türkiye'nin Azerbaycan İhracatı	Türkiye'nin Azerbaycan İthalatı	Denge	X* (%)	Y** (%)
1992	14.714	22.871	1.571	997	102	35	67	0.69	0.15
2000	27.774	54.502	1.745	1.172	239	95	134	0.86	0.17
2005	73.476	116.774	4.347	4.216	528	272	255	0.71	0.21
2006	85.535	139.574	6.352	5.248	695	340	354	0.81	0.24
2007	107.272	170.062	6.058	5.712	1.048	329	718	0.97	0.19
2008	132.027	201.963	47.755	7.150	1.668	928	739	1.26	0.45
2009	102.143	140.928	14.688	6.122	1.398	752	646	1.36	0.53
2010	113.883	185.544	21.278	6.596	1.551	865	686	1.36	0.46
2011	134.907	240.841	26.480	9.732	2.064	262	1.802	1.52	0.10
2012	152.462	235.545	23.827	9.652	2.587	340	2.247	1.69	0.14
2013	151.803	251.661	23.904	10.763	2.961	334	2.627	1.95	0.13
2014	157.610	242.177	21.828	9.178	2.879	291	2.585	1.82	0.12
2015	143.839	207.234	11.003	9.195	1.899	232	1.667	1.32	0.11
2016	142.530	198.618	9.143	8.532	1.286	278	1.008	0.90	0.13
2017	157.055	233.792	11.187	8.766	1.358	351	1.007	0.86	0.15

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK, IMF

*: X: Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı

**Y: Azerbaycan'dan yapılan ithalat/Türkiye'nin toplam ithalatı

1992-2017 döneminde, Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracatın toplam ihracata oranı ortalama % 1,2 iken, Azerbaycan'dan yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatına oranı son yıllarda yeni ham petrol hatlarının faaliyete geçmesi nedeniyle önemli artışlara rağmen ortalama % 0.20 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi, Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacminin % 11'i iken, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin % 0,4'ne denk gelir. İki ülke arasındaki dış ticaretin mal gruplarına göre dağılımını gösteren Tablo- 4'de baktığımızda Türkiye A,C ve D gruplarındaki sektörlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bu sektörler tarım ve hayvancılık, madencilik ve taş ocakçılığı ve imalat sanayiidir. İhracatı belirleyen bu temel gruplar aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel ihrac ürünleridir. B ve K kodlu balıkçılık ve gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde iki ülke arasındaki ticaret oldukça düşük seviyededir. Türkiye Azerbaycan'dan ağırlıklı olarak ham petrol ithalatı yapmaktadır. 2017 yılı dış ticaret hacmi yaklaşık 20 milyar dolar olan Azerbaycan'ın dış ticaretinde yer alan ilk on ülke aşağıda Şekil -12'de verilmiştir. İhracatta birinci sırayı toplam ihracatının %23'ünü gerçekleştirdiği İtalya yer alırken, Türkiye % 13'lük pay ile ikinci sırada ve %6 pay ile İsrail üçüncü sırada bulunmaktadır. İthalatta ise, %17'lik bir pay ile Rusya ilk sırada yer alırken Türkiye %14'lük pay ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu iki ülkeyi % 9,8 pay ile Çin izlemektedir. Azerbaycan'ın dış ticaretinde ilk on ülke arasında diğer Türk Cumhuriyetleri yer almamaktadır.

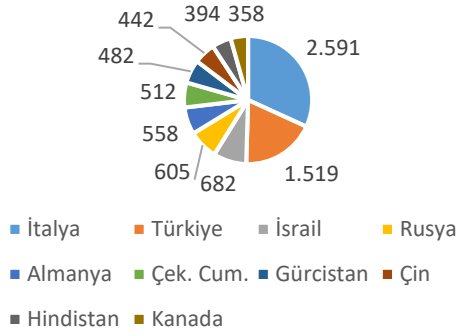
Tablo-4: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	38.287	25.536	-	70	283	-	63.672	8.028	-	-	-	1.460	-	-	1	-
2000	4.427	19.656	-	-	315	-	205.235	67.754	20.384	-	11	8.203	-	-	-	-
2005	7.429	9.149	-	-	1.281	5	505.164	195.453	14.119	-	77	3.714	-	-	3	1
2010	39.123	5.019	3	48	2.123	4	1.508.827	245.742	1	-	384	1.690	11	-	3	18
2011	54.037	4.841	5	-	1.777	5	2.007.251	253.179	-	-	892	4.230	14	-	15	5
2012	50.316	8.533	14	-	2.344	38	2.530.984	326.661	-	-	953	4.500	13	-	42	2
2013	52.201	5.966	-	-	4.078	13	2.902.847	324.339	3	-	1.081	3.414	30	-	128	13
2014	54.970	555	40	-	4.201	58	2.814.178	286.338	-	-	1.179	4.306	13	-	22	25
2015	36.923	4.437	55	-	6.512	7	1.854.450	225.974	-	-	519	1.876	5	-	53	80
2016	38.677	4.724	1	-	4.256	14	1.241.987	236.336	-	34.090	196	2.965	1	-	5	-
2017	47.034	34.584	9	-	8.857	2	1.301.328	285.937	-	17.688	112	12.648	3	-	81	8

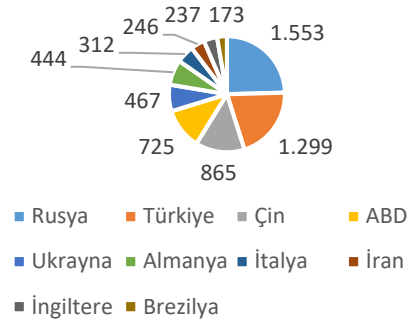
Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

*A: Tarım ve Hayvancılık; B: Balıkçılık; C: Madencilik ve Taş Ocakçılığı; D: İmalat Sanayi; E: Elektrik, Gaz ve Su; G: Toptan ve Perakende Ticaret, K: Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri; O: Diğer Sosyal Toplumsal ve Kişisel Hizmetler.

Azerbaycan'nın İhracatında İlk 10 Ülke (2017 Yılı)

Azerbaycan'ın İthalatında İlk 10 Ülke (2017 Yılı)

Şekil-1 Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke (Milyon \$)

Kaynak: IMF, <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42>

Özbekistan

Türk Cumhuriyetleri içerisinde 31 milyon nüfusu ile İlk sırada ve 62 milyar dolar GSMH ile ikinci sırada yer alan Özbekistan, jeopolitik durumu ve ekonomik potansiyeli ile Orta Asya'nın merkezinde yer alan bir ülkedir. 1992 yılında 75 milyon dolar seviyesinde olan Türkiye ile Özbekistan arasındaki ticaret hacmi, 1997 Asya Krizi nedeniyle Özbekistan'ın uygulamaya koyduğu ithal ikameci politikalar ve hammadde fiyatlarının dünya genelinde düşmesi sonucu 2000'li yılların başına kadar kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Diğer taraftan, Türkiye'nin de 2000 ve 2001 yıllarında yaşadığı ekonomik krizler sonrasında, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri 2002 yılından itibaren yeniden artma eğilimine girmiş (Hepaktan ve Çılbant 2016:7) ve 2017 yılında 1,5 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo-5'de görüldüğü üzere, dış ticaret açığı sorunu ile karşı karşıya olan Özbekistan'ın ihracatı ile ithalatı arasındaki fark, 2007 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında gittikçe artmaya başlamıştır. 2017'de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret hacminde üçüncü sırada yer alan Özbekistan'ın, Türkiye ile ticaret hacmi 1992-2017 döneminde 20 kat artmıştır. Türkiye'nin Özbekistan'a yaptığı ihracat bu süreçte yaklaşık 13 kat artarak 52 milyon dolardan 720 milyon dolara, ithalat ise yaklaşık 35 kat artarak 22 milyon dolardan 776 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Özbekistan ithalatındaki payının ihracata göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2006 yılında Türkiye'nin ithalatında 44. sırada yer alan Özbekistan, 2011'de 42. 2017 yılında ise 48 sırada yer almıştır. İhracatta ise aynı yıllar için 60, 56, 46. sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye- Özbekistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıl	Türkiye Toplam İhracat	Türkiye Toplam İthalat	Özbekistan Toplam İhracatı	Özbekistan Toplam İthalatı	Türkiye'nin Özbekistan İhracatı	Türkiye'nin Özbekistan İthalatı	Denge	X* (%)	Y** (%)
1992	14.714	22.871	161	300	52	22	29	0.35	0.98
2000	27.774	54.502	2.224	2.031	82	85	-3	0.27	0.15
2005	73.476	116.774	3.685	3.424	151	261	-110	0.20	0.22
2006	85.535	139.574	5.374	4.313	176	415	-239	0.20	0.29
2007	107.272	170.062	6.622	6.692	225	613	-388	0.21	0.36
2008	132.027	201.963	7.822	9.728	337	580	-243	0.25	0.28
2009	102.143	140.928	5.660	8.647	279	413	-134	0.27	0.29
2010	113.883	185.544	6.714	8.717	282	861	-578	0.24	0.46
2011	134.907	240.841	7.058	10.236	354	939	-585	0.26	0.39
2012	152.462	235.545	6.017	11.401	449	813	-363	0.29	0.34
2013	151.803	251.661	7.905	13.308	562	815	-252	0.37	0.32
2014	157.610	242.177	6.991	13.942	603	780	-177	0.38	0.32
2015	143.839	207.234	6.468	10.847	488	711	-223	0.34	0.34
2016	142.530	198.618	7.687	10.119	533	709	-176	0.37	0.35
2017	157.055	233.792	9.002	12.398	721	776	-55	0.45	0.33

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK, IMF

*: X: Türkiye'den Özbekistan'a yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı

** : Y: Özbekistan'dan yapılan ithalat/Türkiye'nin toplam ithalatı

1992-2017 döneminde, Türkiye'nin Özbekistan'a yaptığı ihracatın toplam ihracata oranı ortalama % 0.18 iken, Özbekistan'dan yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatına oranı ortalama % 0.21 düzeyinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaretin düşük olmasında en önemli faktör taşımacılık sektöründe yaşanan sıkıntılardır. Ayrıca Türkiye ve Özbekistan'ın aralarındaki dış ticaret hacmi, Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacminin % 5,8'i iken, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin % 0,3'ü kadardır. Türkiye- Özbekistan Arasındaki Dış Ticaretin Mal Gruplarına Göre Dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo-6'ya göre, iki ülke arasındaki ticarete ön plana çıkan sektör; imalat sanayidir. Bu sektörü tarım ve hayvancılık ve toptan ve perakende ticaret takip etmektedir. B, E, K ve O gruplarında yer alan balıkçılık, elektrik, gaz ve su, gayrimenkul kiralama ve iş yeri faaliyetleri, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde dış ticaret oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

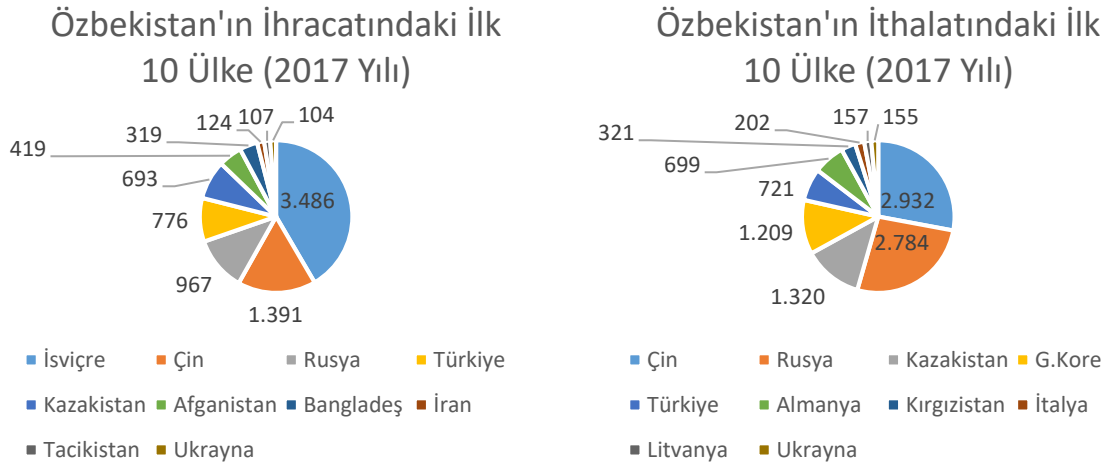
Tablo-6: Türkiye- Özbekistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	28.593	19.905	-	-	-	-	25.898	749	-	-	-	363	-	-	-	-
2000	105	39.571	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2005	477	21.331	-	-	76	-	150.504	235.229	-	-	12	4.697	-	-	-	-
2010	3.424	40.560	-	-	705	-	278.418	818.757	-	-	117	2.056	-	-	-	-
2011	5.961	42.047	-	-	365	-	347.849	892.935	-	-	293	4.899	-	-	-	-
2012	4.527	30.190	-	-	465	14	444.693	780.912	-	-	197	2.169	-	-	5	-

2013	8.880	21.967	-	-	409	7	553.204	791.823	-	-	25	1.618	-	-	-	-
2014	9.803	19.154	-	-	426	-	592.766	760.109	-	-	12	1.442	-	-	2	-
2015	4.790	35.282	-	-	303	42	483.463	675.820	-	-	19	409	-	-	3	-
2016	9.649	56.277	-	-	174	77	532.111	652.370	-	-	28	567	51	-	1	-
2017	15.656	54.480	-	-	251	49	664.353	766.829	-	-	9	1.923	1	-	-	-

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

Özbekistan'ın başlıca dış ticaret pazarları ise Şekil-2'de görüldüğü gibi Çin, Rusya, Kazakistan ve Türkiye'dir. 2017 yılında yaklaşık 9 milyar dolar tutarında ihracat gerçekleştiren Özbekistan toplam ihracatının %38'ini İsviçre'ye yaparken, bu ülkeyi % 15 pay ile Çin ve % 10 pay ile Rusya izlemektedir. Türkiye % 8,6'lık pay ile dördüncü önemli ihracat pazarı konumundadır. Diğer taraftan, Özbekistan'ın aynı dönemde gerçekleştirdiği 12 milyar dolar tutarındaki ithalatının % 23'lük kısmını Çin ile gerçekleştirirken, ikinci sırayı % 22'lik pay ile Rusya ve üçüncü sırayı % 10 pay ile Kazakistan almıştır. Türkiye en çok ithalat yapılan ülkeler sıralamasında % 5,8'lik pay ile beşinci sırada bulunmaktadır. Ayrıca Özbekistan'ın dış ticaretinde yer alan ilk on ülke arasında diğer Türk Cumhuriyetleri'nden sadece Kırgızistan % 2,5'lik ithalat payı ile yedinci sırada yer almamaktadır.

Şekil-2 Özbekistan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke (Milyon Dolar)

Kaynak: IMF <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42>

Kazakistan

2.724.9 km² ile Türkiye'nin yaklaşık dört katı ve dünyanın dokuzuncu büyük yüz ölçümüne sahip ülkesi olan Kazakistan, 2017 verilerine göre 130,7 milyar dolar GSYİH ve 18,1 milyon nüfusu ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde ilk sırada yer almaktadır. 1991 yılında

bağımsızlığını kazanan ülke, 2000’li yılların başından itibaren bölgede önemli ekonomik gelişme göstermektedir. Jeopolitik konumu, yeni ve büyük bir pazar oluşu, çok zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması nedeniyle (Yılmaz, S, 2017: 814) Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla yabancı sermaye çeken ülkedir. Ayrıca Kazakistan’da şirket sayısı olarak en çok yabancı sermayeli şirkete sahip ülke Türkiye’dir (Kayalı, H; Mengi, S.2017, 183).

Türkiye’nin son 25 yıla ilişkin Kazakistan ihracatındaki ve ithalatındaki payı Tablo-7’de gösterilmektedir. 2017 verilerine göre Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile yapmış olduğu dış ticarete birinci sırada yer alan Kazakistan ile olan dış ticaret hacmi, 1992 yılından itibaren ülkelerin sahip oldukları potansiyele rağmen kayda değer ve istikrarlı bir gelişme gösterememiştir. 1992-2017 döneminde Türkiye’nin Kazakistan’a yaptığı ihracat 40 kat artarak 19 milyon dolardan 729 milyon dolara, ithalat ise yaklaşık 140 kat artarak 10 milyon dolardan yaklaşık 1,5 milyar dolara yükselmiştir. İki ülke arasındaki mevcut potansiyele rağmen iki ülke arasında dış ticaretin düşük olmasında en önemli faktör, Kazakistan’ın açık denize çıkış yollarının bulunmaması nedeniyle ihracat ve ithalat maliyetlerin yüksek olmasıdır. Ayrıca Kazakistan’ın en önemli ihracat kalemi olan petrol ve gazın güzergâhının ülkenin dünya enerji piyasasındaki en önemli iki rakibi olan İran ve Rusya üzerinden geçmesidir (DEİK 2012,7).

Türkiye’nin Kazakistan ithalatındaki payının ihracata göre daha yüksek olduğu görülmektedir. 2000-2017 döneminde, Türkiye’nin Kazakistan’a yaptığı ihracatın toplam ihracata oranı ortalama % 0.62 iken, Kazakistan’dan yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatına oranı ortalama % 0.73 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özellikle 2005 yılından itibaren ithalat miktarında önemli bir artış meydana gelmiş, 2012 yılında incelediğimiz dönem itibariyle en yüksek olan 3.3 milyar dolara yükselmiştir. Son beş yılda ise ithalatta düşüş söz konusudur. Nitekim 2006 yılında Türkiye’nin ithalatında 31. sırada yer alan Kazakistan, 2012’de 26. sıraya yükselmiştir. 2017 yılında ise 42 sırada yer almıştır. İhracata gelince, 2006 yılında 28. sırada yer alan Kazakistan’ın, 2012 yılında 30, 2017’de ise 43 sırada yer aldığı görülmektedir. 2017 yılı verilerine göre, Türkiye ve Kazakistan’ın aralarındaki dış ticaret hacmi, Kazakistan’ın toplam dış ticaret hacminin % 2,8’i iken, Türkiye’nin toplam dış ticaret hacminin % 0,56’sı kadardır.

Tablo 7: Türkiye- Kazakistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

YIL	Türkiye Toplam İhracat	Türkiye Toplam İthalat	Kazakistan Toplam İhracat	Kazakistan Toplam İthalat	Türkiye’nin Kazakistan İhracatı	Türkiye’nin Kazakistan İthalatı	Denge	X*	Y** (%)
1992	14.714	22.871	549	468	19	10	9	0.12	0.43

2000	27.774	54.502	9.150	5.061	118	346	-228	0.42	0.63
2005	73.476	116.774	27.846	17.333	460	559	-99	0.62	0.48
2006	85.535	139.574	38.244	23.660	696	993	-296	0.81	0.70
2007	107.272	170.062	47.747	32.686	1.080	1.284	-204	1.05	0.75
2008	132.027	201.963	71.171	37.815	890	2.332	-1.441	0.67	1.15
2009	102.143	140.928	43.195	28.408	633	1.348	-715	0.61	0.95
2010	113.883	185.544	57.244	24.023	818	2.471	-1.653	0.71	1.33
2011	134.907	240.841	88.107	38.010	947	1.995	-1.048	0.70	1.25
2012	152.462	235.545	92.281	44.538	1.068	2.059	-991	0.70	1.43
2013	151.803	251.661	84.698	48.804	1.039	1.760	-721	0.70	1.23
2014	157.610	242.177	79.458	41.295	977	1.236	-262	0.61	1.05
2015	143.839	207.234	45.954	30.567	750	1.109	-639	0.52	0.67
2016	142.530	198.618	36.775	25.174	623	1.093	-470	0.43	0.67
2017	157.055	233.792	48.342	29.304	729	1.463	-734	0.47	0.62

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK, IMF

*: X: Türkiye'den Kazakistan'a yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı

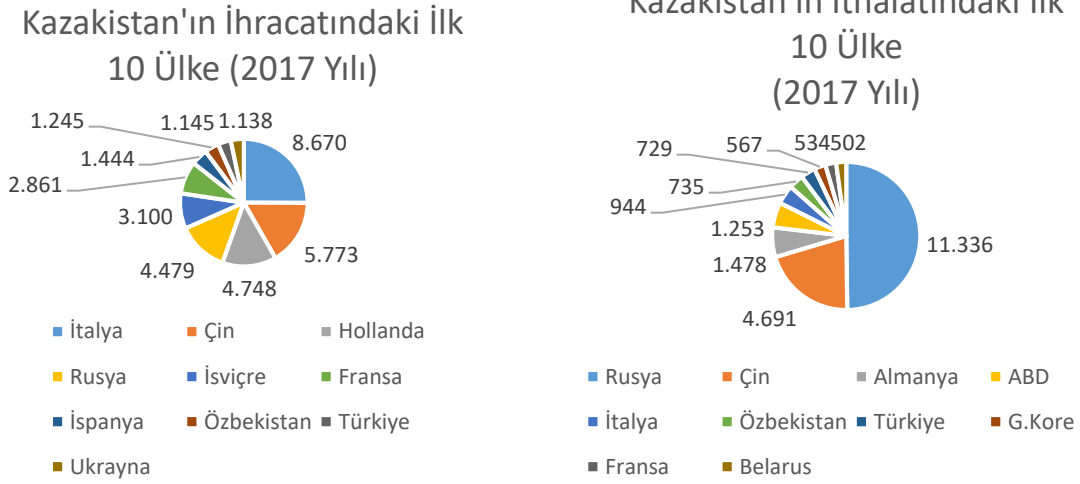
** : Y: Kazakistan'dan yapılan ithalat/Türkiye'nin toplam ithalatı

İki ülke arasındaki dış ticaretin mal gruplarına göre dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo-8'e göre Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticarete ön plana çıkan sektörler; tarım ve hayvancılık, imalat sanayi ve toptan ve perakende ticarettir. B, K ve O gruplarında yer alan balıkçılık, gayrimenkul kiralama ve iş yeri faaliyetleri, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde dış ticaret oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir. E grubunda yer alan elektrik ve gaz sektöründe ise, dış ticaret yapılmamaktadır.

Tablo-8: Türkiye- Kazakistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	3	1.082	-	-	18	630	19.375	8.598	-	-	-	198	-	-	-	-
2000	4.572	15.620	-	-	62	170	114.051	156.288	-	-	12	4.353	-	-	-	-
2005	2.992	17.269	-	-	168	658	456.536	527.762	-	-	39	13.207	113	-	96	-
2010	2.712	119.404	17	-	1.204	230	814.822	1.224.852	-	-	27	48.040	3	-	111	-
2011	4.490	112.750	-	-	503	117	942.793	1.789.547	-	-	15	92.699	4	-	14	-
2012	5.884	261.636	17	-	568	74	1.061.747	1.748.701	-	-	115	45.672	234	-	57	-
2013	10.289	77.956	93	-	801	4	1.027.602	1.666.557	-	-	51	15.596	557	-	24	-
2014	11.085	91.483	255	-	727	95	963.062	1.136.150	-	-	14	8.537	2.246	-	94	-
2015	7.622	14.378	162	-	279	-	740.265	1.093.243	-	-	10	2.209	1.667	-	18	-
2016	26.676	31.852	164	-	67	2	596.187	1.052.048	-	-	70	7.837	545	-	3	1
2017	11.199	80.792	131	-	259	4	734.353	1.377.259	-	-	3	5.095	376	-	111	4

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

Şekil-3 Kazakistan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke (Milyon Dolar)

Kaynak:IMF, <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42>

Kazakistan'ın en fazla dış ticaret yaptığı on ülke Şekil-3'de görüldüğü gibi Rusya, Çin ve İtalya'dır. 2017 yılında yaklaşık 48 milyar dolar tutarında ihracat gerçekleştiren Kazakistan toplam ihracatının %17'lik kısmını İtalya'ya yaparken, bu ülkeyi %11 pay ile Çin ve % 9,8 pay ile Hollanda izlemektedir. Türkiye ise % 2,3'lük pay ile dokuzuncu sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın aynı dönemde gerçekleştirdiği 29 milyar dolar tutarındaki ithalatın ortakları %38 pay ile Rusya, % 16'lık pay ile Çin ve üçüncü sırayı % 5,0 pay ile Almanya olmuştur. Türkiye % 2,4'lük pay ile yedinci sıradadır. Diğer taraftan Kazakistan'ın dış ticaretinde ilk on ülke sıralamasında diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde yalnızca ikinci büyük ekonomiye sahip olan Özbekistan yer almaktadır.

Türkmenistan

488.100 km² ile Türkiye'nin yaklaşık yarısı kadarı yüz ölçüme sahip olan Türkmenistan, 2016 verilerine göre 36.573 milyar dolar GSYİH ve 5,4 milyon nüfusu ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde en az nüfusa sahip olan ülkedir. Türkiye ve Türkmenistan'a ilişkin dış ticaret istatistikleri aşağıda Tablo-9'da gösterilmiştir. Türkiye ile Türkmenistan arasında 1992 yılında 25 milyon dolar seviyesinde olan dış ticaret hacmi, 2000 yılında 176 milyona ve 2017 yılında 1.5 milyar dolara yükselmiştir. Bu süreçte artış 68 kat olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılı verilerine göre, Türkiye ve Türkmenistan arasındaki dış ticaret hacmi, Türkmenistan'ın toplam dış ticaret hacminin % 12'si iken, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin % 0,36'sı kadardır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile yapmış olduğu dış ticaret

hacmi sıralamasında dördüncü sırada bulunan Türkmenistan'a yaptığı ihracat, 1992-2017 döneminde yaklaşık 150 kat artarak 7 milyon dolardan 1.038 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Türkmenistan ihracatındaki payının ithalata göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo-9: Türkiye- Türkmenistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon \$)

Yıl	Türkiye Toplam İhracat	Türkiye Toplam İthalat	Türkmenistan Toplam İhracat	Türkmenistan Toplam İthalat	Türkiye'nin Türkmenistan İhracatı	Türkiye'nin Türkmenistan İthalatı	Denge	X* (%)	Y** (%)
1992	14.714	22.871	64	141	7	17	-10	0.47	0.74
2000	27.774	54.502	2.918	1.789	119	97	21	0.42	0.17
2005	73.476	116.774	4.823	1.941	181	160	21	0.24	0.13
2006	85.535	139.574	5.322	1.750	281	190	91	0.32	0.13
2007	107.272	170.062	5.912	2.424	338	396	-58	0.31	0.23
2008	132.027	201.963	9.769	4.232	662	389	273	0.50	0.19
2009	102.143	140.928	2.675	5.660	945	327	618	0.92	0.23
2010	113.883	185.544	2.724	4.523	1.139	386	753	1.05	0.20
2011	134.907	240.841	7.089	6.373	1.493	392	1.101	1.13	0.16
2012	152.462	235.545	9.624	8.216	1.480	303	1.177	0.94	0.12
2013	151.803	251.661	10.998	8.042	1.957	653	1.304	1.28	0.25
2014	157.610	242.177	11.384	8.350	2.231	623	1.608	1.41	0.25
2015	143.839	207.234	9.559	6.053	1.857	557	1.300	1.29	0.26
2016	142.530	198.618	7.545	5.207	1.241	422	819	0.87	0.21
2017	157.055	233.792	7.415	4.547	1.038	403	635	0.66	0.17

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK, IMF

*: X: Türkiye'den Türkmenistan'a yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı

** : Y: Türkmenistan'dan yapılan ithalat/Türkiye'nin toplam ithalatı

Özellikle 2008 yılından itibaren ihracat miktarında önemli bir artış meydana gelmiş, 2014 yılında incelediğimiz dönem itibariyle en yüksek miktar olan 2,2 milyar dolara yükselmiştir. 2006 yılında Türkiye'nin ihracatında 48. sırada yer alan Türkmenistan, 2014'de 22. sıraya yükselmiştir. 2017 yılında ise 34. sırada yer almıştır. İthalat ise 1992-2017 döneminde 23 kat artarak 17 milyon dolardan 403 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkmenistan 2006 yılında 59. sırada yer alırken, 2014'de 52 ve 2017'de 57. sırada yer almıştır. 2000-2017 döneminde, Türkiye'nin Türkmenistan'a yaptığı ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatına oranı ortalama % 0.83 iken, Türkmenistan'dan yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatına oranı ortalama % 0.20 olarak gerçekleşmiştir.

İki ülke arasındaki dış ticaretin mal gruplarına göre dağılımını gösteren aşağıdaki Tablo-10'a göre Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticarete ön plana çıkan sektörler; A ve D gruplarında yer alan tarım ve hayvancılık ve imalat sanayiidir. B, C, E, G, K ve O gruplarında

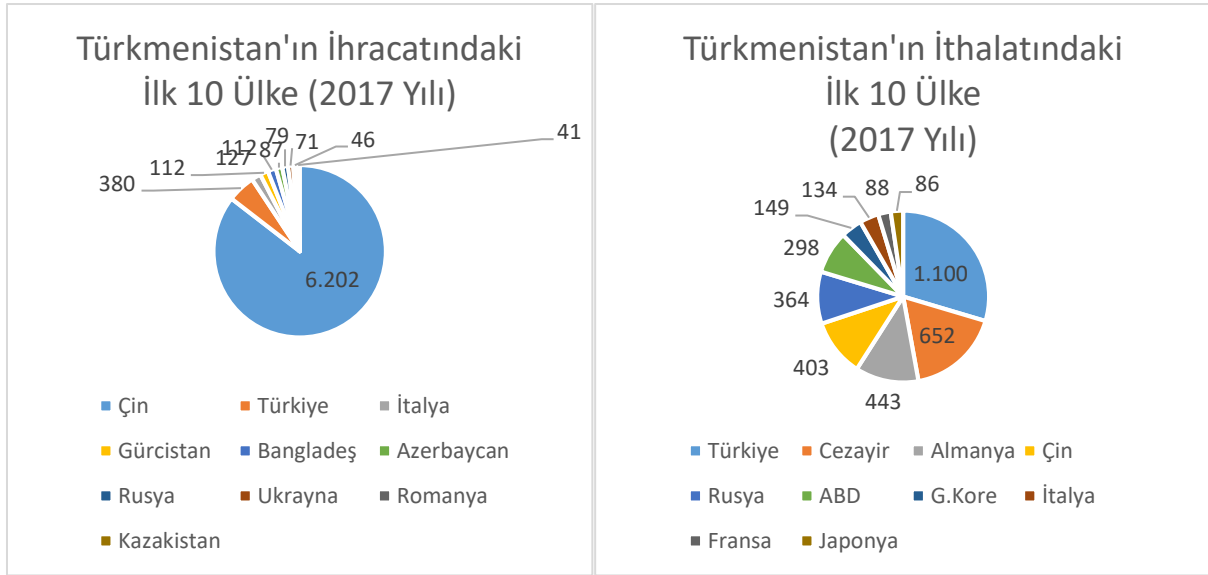
yer alan balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı elektrik gaz ve su, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş yeri faaliyetleri, diğer sosyal toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde dış ticaret oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

Tablo-10:Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	-	19.483	-	-	-	-	7.495	1.688	-	-	-	9	-	-	-	-
2000	767	62.035	-	-	1.367	1	117.978	34.619	-	-	17	1.221	9	-	14	-
2005	1.258	15.855	3	-	499	-	178.830	125.233	-	18.207	31	1.446	7	0.2	3	-
2010	10.652	147.352	7	-	1.040	-	1.127.975	218.373	1	18.369	144	2.235	1	-	1	-
2011	22.028	60.933	2	-	725	1	1.470.120	328.373	10	-	380	3.404	-	-	68	-
2012	15.107	80.438	8	-	1.225	-	1.463.359	221.208	2	-	303	1.86	37	-	7	-
2013	18.315	264.036	1	-	749	2	1.937.112	384.550	1	-	1.245	5.224	-	-	59	-
2014	22.544	288.081	26	-	3.662	6	2.204.226	330.755	4	-	738	4.482	-	-	42	-
2015	24.958	217.547	143	-	1.240	-	1.831.295	333.508	3	-	157	6.298	12	-	31	-
2016	19.425	171.188	-	-	749	0.1	1.221.102	247.238	-	-	178	4.064	0.2	-	13	-
2017	20.639	129.876	19	-	1.122	0.9	1.016.322	267.023	-	-	312	6.652	0.1	-	183	-

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK.

Aşağıda Şekil-4'te görüldüğü gibi Türkmenistan'ın en fazla dış ticaret yaptığı on ülke içerisinde Çin ve Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. 2017 yılında 7.415 milyar dolar ihracat gerçekleştiren Türkmenistan toplam ihracatının % 83'nü Çin'e yaparken, bu ülkeyi % 5,1 pay ile Türkiye ve % 1,7 pay ile İtalya izlemektedir. Aynı dönemde yapılan 4.547 milyar dolarlık ithalatın % 24'ü Türkiye'den gerçekleştirilirken bu ülkeyi %14 pay ile Cezayir ve % 9,7 pay ile Almanya izlemektedir. Öte yandan Türkmenistan'ın dış ticaretinde ilk on ülke sıralamasında diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde % 1,1 ihracat payı ile Azerbaycan ve % 0,5 ihracat payı ile Kazakistan bulunmaktadır.

Şekil-4 Türkmenistan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke (Milyon \$)

Kaynak: IMF, <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A41>

Kırgızistan

Kırgızistan, 2016 verilerine göre GSMH'si 6,5 milyar dolar düzeyi ile Türk Cumhuriyetleri içerisinde en düşük düzeyde olan ülkedir. 6.1 milyon nüfusu sahip olan Kırgızistan 199 bin km² yüz ölçüme sahiptir. Kırgızistan, açık denizlere olan uzaklığı yönünden Türk Cumhuriyetleri içerisinde en dezavantajlı olan ülke olmakla birlikte, dış ticaret dengesinin yapısal olarak sürekli açık vermesiyle de dikkatleri üzerine çekmektedir.

Tablo-11: Türkiye- Kırgızistan Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıl	Türkiye Toplam İhracat	Türkiye Toplam İthalat	Kırgızistan Toplam İhracat	Kırgızistan Toplam İthalat	Türkiye'nin Kırgızistan İhracatı	Türkiye'nin Kırgızistan İthalatı	Denge	X* (%)	Y** (%)
1992	14.714	22.871	314	418	2	1	1	0.13	0.43
2000	27.774	54.502	553	557	20	2	18	0.72	0.36
2005	73.476	116.774	633	1.119	89	14	75	0.12	0.11
2006	85.535	139.574	798	1.725	132	27	105	0.15	0.19
2007	107.272	170.062	779	2.454	180	45	135	0.16	0.26
2008	132.027	201.963	1.623	4.100	191	47	144	0.14	0.23
2009	102.143	140.928	1.183	2.995	140	31	109	0.13	0.21
2010	113.883	185.544	1.494	3.245	129	30	99	0.11	0.16
2011	134.907	240.841	1.986	4.291	180	52	128	0.13	0.21
2012	152.462	235.545	1.676	5.413	257	45	212	0.16	0.19
2013	151.803	251.661	1.676	6.372	388	36	352	0.25	0.14
2014	157.610	242.177	1.583	5.732	421	65	356	0.26	0.26
2015	143.839	207.234	1.427	4.097	294	76	218	0.20	0.36
2016	142.530	198.618	1.424	3.873	308	101	207	0.21	0.50
2017	157.055	233.792	3.235	4.434	343	143	200	0.21	0.61

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK, IMF

*: X: Türkiye'den Kırgızistan'a yapılan ihracat/Türkiye'nin toplam ihracatı

** Y: Kırgızistan'dan yapılan ithalat/Türkiye'nin toplam ithalatı

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticaret verileri Tablo-11'de görülmektedir. 1992-2017 döneminde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı ihracatta ve ithalatta son sırada yer alan Kırgızistan'ın Türkiye ile arasındaki dış ticaret hacmi 100 kat artarak 1992 yılındaki 3 milyon dolar düzeyinden, 2017'de 486 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Aynı dönemde ihracat 170 kat artışla 2 milyon dolardan 343 milyon dolara, ithalat ise yaklaşık 140 kat artışla 1 milyon dolardan 143 milyon dolara yükselmiştir.

1992-2017 döneminde, iki ülke arasında dış ticaret hacmi oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Öyle ki, 2017 yılında Türkiye ve Kırgızistan arasındaki dış ticaret hacmi, Kırgızistan'ın toplam dış ticaret hacminin % 6.3'ü iken, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin yaklaşık % 0.1'i kadardır. Aynı dönemde, Türkiye'nin Kırgızistan'a yaptığı ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatına oranı ortalama % 0.71 düzeyinde gerçekleşirken, Kırgızistan'dan yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatına oranı ortalama % 0.10'dur.

2006 yılında Türkiye'nin ihracatında 68. sırada yer alan Kırgızistan, 2014'de 59. 2017 yılında ise tekrar 68. sıraya yükselmiştir. İthalatta ise aynı yıllar için 90, 100 ve 80. sıralar söz konusudur. İki ülke arasındaki dış ticaretin düşük olmasında en önemli faktör ulaşım sektöründe yaşanan güçlüklerdir. Ayrıca iki ülke arasındaki dış ticaretin Türkiye lehine olduğu ve bu fazlanın özellikle 2005 yılından itibaren artarak devam ettiği Tablo-11'den görülmektedir. Kırgızistan, Türkiye'nin bölge ülkeleri içerisinde sürekli dış ticaret fazlası gerçekleştirdiği Azerbaycan'dan sonraki tek ülke konumundadır.

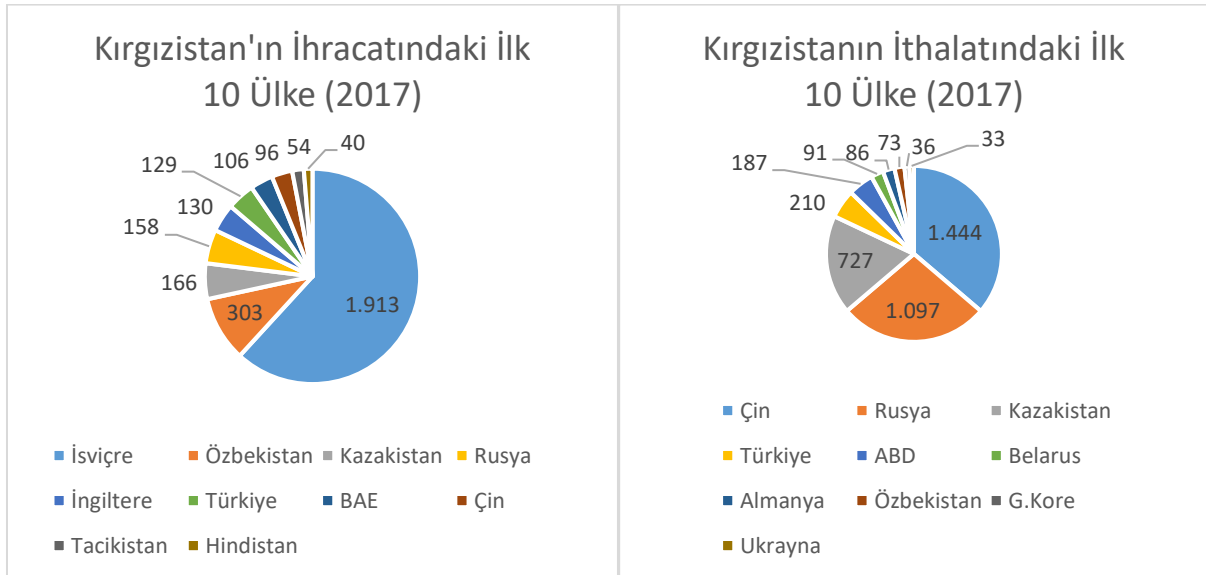
Tablo-12:Türkiye-Kırgızistan Dış Ticaretinin Mal Gruplarına Dağılımı (Milyon \$)

	A		B		C		D		E		G		K		O	
	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M
1992	-	780	-	-	-	-	1.831	644	-	-	-	17	-	-	-	-
2000	63	721	-	-	7	0.8	20.490	1.612	-	-	-	15	-	-	10	-
2005	270	9.322	-	-	9	-	89.240	4.084	-	-	6	706	2	-	-	-
2010	912	23.971	-	-	30	5	128.250	4.282	-	-	7	2.639	0.9	-	-	-
2011	944	22.865	-	-	39	2	179.252	24.520	-	-	3	4.735	-	-	-	-
2012	1.029	21.958	-	-	76	-	256.350	18.657	-	-	11	4.610	0.2	-	1	-
2013	1.005	21.536	-	-	37	5	387.292	8.339	-	-	0.1	7.057	-	-	-	24
2014	1.558	35.629	-	-	87	0.2	419.771	11.944	-	-	12	18.060	0.1	-	-	12
2015	1.599	25.675	-	-	13	0.5	293.076	39.737	-	-	5	11.444	-	-	-	-
2016	1.567	20.488	-	-	481	84	306.621	75.730	-	-	62	4.763	-	-	-	-
2017	1.798	28.030	-	-	10	1.816	341.807	103.198	-	-	1	10.748	-	-	15	-

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı, TÜİK

İki ülke arasındaki dış ticaretin sektörel dağılımını gösteren yukarıdaki Tablo-12'e göre, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticarete ön plana çıkan A, D ve G gruplarından yalnızca imalat sanayi sektörünü içeren D grubunda Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. İhracatı belirleyen bu temel grup aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünleridir. B ve E gruplarını içeren balıkçılık, elektrik gaz ve su sektörlerinde iki ülke arasında dış ticaret söz konusu olmazken, C,G,K ve O gruplarını içeren madencilik ve taş ocaklığı, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri diğer toplumsal ve kişisel hizmetler sektörlerinde ticaret oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

2017 yılı dış ticaret hacmi 7,6 milyar dolar olan Kırgızistan'ın dış ticaretinde yer alan ilk on ülke aşağıda Şekil-5'te verilmiştir. İhracat pazarında ilk sırayı toplam ihracatının % 59'unu gerçekleştirdiği İsviçre yer alırken, Özbekistan % 9,3'lük pay ile ikinci sırada ve % 5,1 pay ile Kazakistan üçüncü sırada bulunmaktadır. Türkiye ise % 3,9 pay ile altıncı sırada yer almaktadır. İthalatta ise % 32'lik bir pay ile Çin ilk sırada yer alırken, Rusya %24'lük pay ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu iki ülkeyi %16 pay ile Kazakistan ve % 4.7 pay ile Türkiye izlemektedir. Bu arada Kırgızistan zengin enerji kaynaklarına sahip bir ülke olmadığından dış ticaret yaptığı ilk on ülke arasında diğer Türk Cumhuriyetleri ile ticari bağları en kuvvetli olan ülkedir.

Şekil-5 Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde İlk On Ülke (Milyon Dolar)

Kaynak:IMF <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42>

SONUÇ

Merkezi Plancı Ekonomik Sistem'in 1990'larda yıkılması sonucu bağımsızlıklarını kazanarak serbest piyasa ekonomisine geçen ve kendi sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarına göre sistemlerini ve kurumlarını oluşturma sürecine giren Türk Cumhuriyetleri, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere zengin yer altı kaynakları, büyük ve işlenmeyi bekleyen verimli tarım arazileri potansiyeli ile dünya ticareti için yeni pazarlar haline gelmişlerdir.

Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile oldukça eskilere dayanan örf, adet, din, tarih, soy ve dil birliği bağları bulunmaktadır. Ancak bu ülkelerin tanınmasında ve uluslararası kuruluşlara üye olmasında önemli katkılar sağlayan Türkiye ile bölge ülkeleri aralarındaki ticari ilişkiler, potansiyelin çok altında gerçekleşmektedir. Açık denizlere çıkışı olmayan Türk Cumhuriyetleri'nin yıllar itibariyle Türkiye'nin ihracatındaki payları incelendiğinde 1992'de %1.2 seviyesinde olan oran, 2000 yılında %2.0 ve 2017'de %2.5'e yükselmiştir. İhracattaki bu olumsuz tablo ithalatta da görülmektedir. Aynı dönemlerde ithalat % 0.3, % 1.1 ve % 1.3 oranındadır. Dış ticaretin çok düşük düzeylerde gerçekleşmesi, ekonomik etki olarak Türkiye ile bölge ülkelerinin ilişkilerini etkileyecek bir konumda bulunmadığını göstermektedir.

Bölgede, Türkiye ile dış ticaret hacmi en yüksek olan Türk Cumhuriyeti Kazakistan'dır. Bu ülkeyi sırasıyla Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan izlemektedir. Türkiye'nin dış ticaret oranlarında bölge ülkeleriyle ilişkilerin istenilen seviyede gerçekleşmemesinin en önemli nedenleri ise Türk Cumhuriyetlerin Azerbaycan dışında coğrafi olarak uzak olması, ticari ilişkilerin üçüncü ülke topraklarını kullanarak yapılmak zorunda oluşu ve Türkiye'nin uluslararası ticaret hedeflerinin büyük oranda Avrupa Birliği yönünde olmasıdır. Nitekim 2017 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı on ülke arasında altı Avrupa Birliği üyesi ülke bulunmaktadır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yaptığı ihracatta tarım ve hayvancılık, imalat sanayi ve toptan ve perakende ticareti içeren mamul mallar ağırlıkta iken, ithalatın büyük bir kısmını ham maddeler oluşturmakta olup çeşitlilik oldukça azdır. Türkiye, petrol ve doğalgaz gereksinimi sürekli artan ve dünyanın önemli ithalatçı ülkelerinden biri iken, bölge ülkelerinden birçoğu ihracatçı konumundadır. Türkiye ihtiyacı olan petrol ve doğalgazı Türk Cumhuriyetlerinden ithal etmek için üçüncü ülkelere bağımlılığı az olan alternatif yollar ve pazarlanması konusunda işbirliği yapmalı, yeni projeler ve imkânlar geliştirmelidir. Bütün gelişmiş ülkeler ve diğer bölge ülkeleri, Türk

Cumhuriyetleri'nin stratejik pazar olarak öneminin farkında olduklarından, bu cumhuriyetler ile dil, din, soy, örf ve kültürel bağları bulunan Türkiye'nin, gelişmekte olan bir piyasa ekonomisine sahip olması ve dünyanın ilk yirmi ekonomisi arasında yer alması, diğer taraftan sahip olduğu stratejik konumu gereği, bölge ile ticari işbirliğini bölgesel bazda gümrük birliğine dönüştürmesi önemli sonuçlar doğuracaktır. Türkiye'nin sanayileşme ve teknik bilgi olarak büyük tecrübeye sahip olması bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için önemli bir faktördür.

Çalışmada daha önceki çalışmalardan farklı olarak Türk Cumhuriyetlerinin dünya ve Türkiye ile olan ticari ilişkileri genel ve daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bir takım istatistikî veriler yardımıyla ekonomik bir analiz ve değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın literatüre önemli bir katkı yapması ve gelecekte yapılacak benzer çalışmalara yol göstermesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Alagöz, M; Yapar, S ve Uçtu, R. (2004). “ *Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açından Bir Yaklaşım*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:12, 59-74.

DEİK, Kazakistan Ülke Raporu 2012 s-1-17 <https://deik.org.tr/uploads/kazakistan-ulke-bulteni.pdf> (02.08.2018)

Gülse,B.S; Yarar, R. ve Karkacier, O. (2009). “*Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 1-23.

Hepaktan, C.E ve Çılbant, Ç. (2016). “*Geçmişten Günümüze Türkiye ile Özbekistan’ın Dış Ticaret İlişkileri*” CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 1-14.

IMF: <http://www.imf.org/en/Countries>

IMF <http://data.imf.org/regular>

Kayalı, H. ve Mengi, S. (2017). “ *Türkiye- Kazakistan Ticari İlişkileri (1992-2014)*” Marmara Coğrafya Dergisi, 35, 166-184.

Seyidoğlu, H. ve Gönültaş, S. (2014). “*Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler*” Avrasya Etütler Dergisi,1, 201-216.

TC Ekonomi Bakanlığı <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler> (03.05.2018)

TÜİK: <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>

TÜİK http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (05.07.2018)

Yılmaz, S. (2017).” *Kazakistan-Türkiye Ekonomik ve Kültürel İlişkileri: Vaatler ve Gerçekler*” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 813-834.

Yücememiş, B.T; Arıcan, E ve Alkan, U. (2017). “*Türkiye- Özbekistan-Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi*” Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9 (17),161-203.